

**DE KONINKLIJKE NEDERLANDSE SCHOUWBURG
TE ANTWERPEN SPEELT O. WILDES *SALOME* (1893)
IN 1907**

Oskar WELLENS

Met het aantreden in 1922 van Jan Oscar de Gruyter als directeur begon de Koninklijke Nederlandse Schouwburg van Antwerpen zich daadwerkelijk te profileren als een professioneel ensemble dat probeerde aan te sluiten bij de grote vernieuwingstendenzen van het Europees theater die zich manifesteerden na de Eerste Wereldoorlog. Toch hadden reeds in het begin van de eeuw enkele directeurs het conventionele repertoire van boulevardstukken sporadisch aangevuld met recent werk van opkomende buitenlandse toneelschrijvers. In dit verband heb ik in een vorige bijdrage de aandacht gevestigd op de totstandkoming en ontvangst van de gedurfde opvoering van G.B. Shaws *Mrs. Warren's Profession* (1894) in de KNS in de herfst van 1909.¹ Verder onderzoek van het repertoire in deze periode onthult dat dit theater er niet voor terugdeinsde om in 1907 O. Wildes *Salomé* op te voeren.² Deze eenakter, oorspronkelijk in het Frans geschreven in 1893, verwierf snel het label van *cause célèbre*. Omdat het stuk bijbelse figuren ten tonele bracht, werd het in volle repetitie (met Sarah Bernhardt in de titelrol) door de officiële Britse censor voor publiek vertoon verboden. Ook de publikatie van de Franse tekst in hetzelfde jaar ontlokte vijandige commentaren. De anonieme recensent van *The Times* beschreef het stuk als „an arrangement in blood and ferocity, morbid, *bizarre*, repulsive, and very offensive”.³ De Engelse versie, bezorgd door Lord Alfred Douglas in 1894, bevatte de beruchte illustraties van Aubrey Beardsley die in niet geringe mate bijdroegen tot de kwalijke reputatie van het stuk. *Salomé* werd in Engeland wel een paar keer enkele jaren na Wildes dood als een privé-voorstelling opgevoerd, maar het was pas in 1931 dat het officiële verbod werd opgeheven.

Op het Continent daarentegen verging het de opgang van *Salomé* heel wat beter. Het beleefde zijn wereld-première in 1896 in Parijs toen Wilde gevangen zat. Maar het was vooral na zijn dood en nadat Richard Strauss de tekst gebruikte als libretto voor zijn succesvolle opera *Salomé* (1905) dat Wildes toneelstuk het vasteland veroverde, waar het ook in de meeste Europese talen vertaald werd, inbegrepen het Nederlands, waarvan de eerste versie door een anonieme vertaler al verschenen was bij J.L. Beijers te Utrecht in 1893, dus nog net voor Lord Douglas' Engelse vertaling. Volgens Graham Good was dit opmerkelijk succes te wijten aan twee factoren: „One is scandal, arising partly from the intrinsic qualities of the piece: its unique combination of perverse sexuality and ritualized violence, whose shock effect is

enhanced by the use of biblical characters. The other theme is the opportunity offered to other artists (illustrators, librettists, composers, and stage designers) by the chanted, echoing, ceremonial quality of the language."⁴ Het lijkt me dan ook de moeite waard om deze vroege KNS-productie van *Salomé* en de kritische reactie erop wat nader te onderzoeken.

Vooreerst dient vermeld te worden dat de geïnteresseerde Belgische toneel-liefhebber reeds met het geladen thema van *Salomé* had kunnen kennismaken in de Brusselse Muntchouwborg waar op 25 maart 1907 de eerste Franse opvoering van Strauss' opera plaatsvond. Er volgden nog twaalf vertoningen die telkens door een enthousiast publiek werden bijgewoond en door de professionele kritiek unaniem werden geprezen, waaronder ook het Antwerps tijdschrift *Het Nederlandsch Tooneel*.⁵ Het is aannemelijk dat dit lovend onthaal van de Brusselse vertoningen een bijkomende stimulans moet geweest zijn voor de Antwerpse KNS-directie om Wildes stuk op de planken te brengen. Toch had de KNS niet de primeur om een Nederlandse *Salomé* voor een Vlaams publiek op te voeren. Volgens aankondigingen van theatervoorstellingen in de eigentijdse Antwerpse pers bracht het Amsterdams Brondgeest-ensemble een eenmalige vertoning van *Salomé* in het Antwerpse Théâtre des Variétés op woensdag 6 maart 1907 die onopgemerkt bleef. Omdat er bijzonder weinig toeschouwers waren, werd besloten een tweede geplande opvoering niet te laten doorgaan. Alleen *Le Nouveau Précurseur* (7 maart)⁶ berichtte kort over deze unieke voorstelling. In het licht van de toenmalige controversionele houding ten opzichte van Wilde (én zijn *Salomé*), loont het de moeite de criticus van deze krant - hij ondertekent zijn bijdrage met „Hervay” - even aan het woord te laten. Verwijzend naar „le drame sensationnel d'Oscar Wilde”, bespreekt hij de enorme weerklink die vooral Strauss' opera in de meeste Europese steden te beurt viel, eraan toevoegend dat *Salomé* in Amerika een storm van kritiek heeft doen oplaaien. Immers *Salomé* vertoont „certains endroits d'une audace eloquante”. Daarna bezorgt „Hervay” een samenvatting van het stuk waarover hij het volgende interessante waardeoordeel velt: „Le poète a traité ce sujet avec une réelle grandeur, s'élevant triomphalement au-dessus du réalisme brutal qui semblait inévitable. A ce voir, à l'entendre, ou est envahé d'un sentiment inexprimable et on a difficile à comprendre l'ostracisme dont certains ont voulu frapper la vision tragique d'un poète formidable”. Over Mevrouw Brondgeest-de Vries, die de titelrol speelde, zegt „Hervay” dat ze „superbe” was en „Tour à tour ensorcelante, féline, elle a traduit avec une ampleur magnifique les sensations complexes qui agitent l'âme de la fille d'Hérodiade”. Ten slotte kan nog vermeld worden dat de begeleidende „Assyrische” muziek bij deze opvoering van de hand van Félix Berrman was.

Laten we nu onze aandacht schenken aan de vroege KNS-opvoeringen van

Salomé, die de toenmalige geraadpleegde bronnen beschouwden als de eerste „officiële” Nederlandse opvoeringen van het stuk in Vlaanderen. Volgens aankondigingen in de Antwerpse kranten en theatertijdschriften beleefde *Salomé* in de KNS zijn première op donderdag 28 november 1907 en werd het daarna tot eind december van dat jaar nog vier keer opgevoerd. Uit deze berichten, die bijna zeker door de directie van de KNS werden verspreid - ze bevatten nagenoeg dezelfde tekst - vernemen we dat de bekendste acteurs van dit gezelschap Wildes stuk hadden ingestudeerd onder leiding van de hoofdregisseur Arie van den Heuvel. De zware titelrol van de jeugdige Salomé werd gespeeld door de drieëndertigjarige Helena Bertrijn die sedert 1893 aan de KNS als een hoofdactrice was verbonden. Jack Verstappen typeert haar veelzijdigheid als actrice als volgt: „Haar dramatisch temperament bestreek een heel gamma en zowel in treurspel, comédie als in blijspel wist zij te schitteren. Zij was een actrice die haar kunst kon bezielen met een toets van verfijning”.⁸ Toch zullen we verder zien dat Mevr. Bertrijn als Salomé nogal wat kritiek vanwege de recensenten te verduren kreeg. Haar man Louis Bertrijn speelde zelf het hoofd van de lijfwacht in het stuk. Herodes werd vertolkt door de sterspeler Jan Dillis en Mevrouw Mina Dillis-Beersmans speelde Herodias. De advertenties vermeldden met trots dat Helena Bertrijn, getraind door de „in Duitschland hooggeroemde danseres La Foy”⁹, zelf de dans der zeven sluiers zou uitvoeren, terwijl dit in de meeste buitenlandse produkties van het stuk door professionele danseressen werd gedaan. We vernemen ook dat de muziek voor deze voorstellingen speciaal gecomponeerd werd door de bekende Vlaamse componist Flor. Alpaerts. Aangevraagd door de KNS sedert 1906, werd hij geacht, in de woorden van A. Corbet, „den kunstmaak van het verwaarloosde Vlaamsche theaterpubliek te louteren”; hij bracht dan ook „een atmosfeer van artistieke voornaamheid in den schouwburg welke er tot dan toe bij hooge uitzondering had geheerscht”¹⁰. Tijdens de voorstellingen van *Salomé* fungeerde Alpaerts telkens als dirigent. Bij de première werd Pol de Mont aangezocht om *Salomé* van een inleidende commentaar te voorzien. De Mont was in die jaren bekend als een charismatisch redenaar die, zoals men weet, de nieuwe tendensen in de literatuur propageerde. Toch verbaast het enigszins dat hij een figuur als Wilde introduceerde, want buiten een paar opstellen gewijd aan Shakespeare heeft hij zich in zijn omvangrijk oeuvre nooit serieus met de Engelse literatuur ingelaten¹¹. Uit persverslagen van die tijd vernemen we dat hij tijdens zijn causerie de figuur van Wilde belichtte en vooral oog had voor de aantrekkingskracht die de bijbelse figuur van Salomé op vele literaire en grafische kunstenaars had. Sommige recensenten, zoals die van *Volkstribuun* (29 november), verweten hem echter dat hij door de onthulling van de intrige van *Salomé* „de helft van het stuk bedorven” had. Ook de criticus van *Lucifer* (1 december) vond de Monts toespraak „totaal overbodig”. Uit de volgende aankondigingen van het stuk vernemen we dat *Salomé* succes kende dat toenam met elke voorstelling - *Le Matin* van 17 december

spreekt van „le grand succès de la saison” - maar dat het telkens bijgewoond werd door een elitair publiek dat opgekomen was om volgens *Volkstribuun* „kunstgenot te smaken”.

Over de Nederlandse vertaler van het opgevoerde stuk komen we niets te weten. Misschien werd de bovengenoemde vertaling uitgegeven bij Beyers gebruikt, maar dat is beslist niet zeker. Tot na de Eerste Wereldoorlog, en zelfs later, werden nogal wat anonieme gelegenheidsvertalingen van buitenlandse toneelstukken gemaakt en gebruikt als speeltekst die niet gepubliceerd werden.

Hoe reageerden de Antwerpse theaterrecensenten op deze opvoeringen van *Salomé* die zo schrill afstaken tegen de volkse en naturalistische stukken van het toenmalige KNS-repertoire? Laten we eerst enkele van hun uitspraken over *Salomé* zelf registreren en daarna hun oordeel over de eigenlijke opvoering.

„Yorick” van *Le Matin* (29 november) drukt vooral zijn bewondering uit over de delicate wijze waarop Wilde het gruwelijk thema heeft behandeld, een wijze die de hele waarde van het stuk bepaalt. „Une valeur”, schrijft hij, „d’une littérature si haute qu’elle en devient un chef-d’oeuvre”. De anonieme recensent van *La Presse* (2 december) heeft een andere mening. Hij raadt zijn lezers aan de opvoering niet bij te wonen omdat het een „Pièce infâme” betreft dat zelf tot moord kan leiden. Immers, beweert hij, een student van het Brussels conservatorium heeft na het bijwonen van Strauss’ opera in de hoofdstad zijn vriendin vermoord. *De Nieuwe Gazet* (4 december) verwijst kortweg naar *Salomé* als „een werk van hoge letterkundige waarde”. Na een summiere sketch van de totstandkoming van *Salomé* en het verbod tot opvoering vanwege de Engelse censor, beweert de ervaren theatercriticus L. Krinkels van *Lucifer* (1 december): „Onzedelijk als men wil; ik vind er geen onzedelijkheid bij”, eraan toevoegend: „Wil men nu filosoferen en uitweiden over ditjes en datjes, dan kan men zichzelf een stuk maken, zoo onzedelijk als men maar wil. Ik houd me bij ‘t geen de schrijver neerschreef ... en daar is niets onzedelijks in”. „A.V.” van *Anvers-Bourse* (29 november) verheugt er zich over dat de Antwerpse theaterliefhebber een Nederlandse versie van *Salomé* kan bewonderen, een stuk „si fameuse, ... si contestée, et ... tant admirée”. De wijzigingen die Wilde in de oorspronkelijke bijbelse versie heeft aangebracht, krijgen zijn volle goedkeuring, want daardoor krijgt de titelrol meer oorspronkelijkheid en diepgang. „A.V.” beschrijft Wildes *Salomé* als „une de ces femmes amoureuses dont la passion devient une maladie, une de ces hystériques dont l’erotisme confine à la folie”. Een knorrig recensent van *Volkstribuun* (29 november) daarentegen ontwaart in *Salomé* niets dan „akeligheid” waarin alleen maar „zinnelozen” optreden en hij geeft toe dat hij daarom „de fijnheid en de verhevenheid van het stuk

niet begrepen" heeft. Sommige geraadpleegde periodieken bespreken wel vrij uitvoerig de opvoering van *Salomé*, maar spreken zich niet uit over de morele of esthetische kwaliteiten ervan, blijkbaar ervan uitgaand dat hun toneelliefhebbers voldoende vertrouwd waren met Wildes stuk.

Hoe beoordeelden deze critici de eerste Vlaamse opvoeringen van *Salomé*? We hebben reeds gezien dat een aantal van hen de vertoningen als een succes bestempelde, maar toch blijkt dat verscheidene onder hen nogal wat kritische bezwaren opperden tegen de prestatie van de acteurs en de encensering.

Weliswaar vindt „Yorick” van *Le Matin* (29 november) globaal dat „l'interprétation ... a été fort soignée” en dat Mevr. Bertrijn haar rol „con amore” had ingestudeerd, maar dat zij er toch niet in geslaagd was „le caractère perverse” van *Salomé* uit te beelden, hoofdzakelijk omdat haar stem een „sanguinaire férocité” miste, een aanmerking die we nog zullen horen. Bertrijns uitvoering van de dans der zeven sluiers kan „Yorick” wel waarderen. Alpaerts' begeleidende muziek beschrijft hij als volgt: „une musique de style oriental, tantôt langoureuse, tantôt sauvage” die haar effect bij het publiek niet heeft gemist. Zoals we boven reeds gezien hebben, keurt *La Presse* Wildes stuk volledig af en dus ook de geplande opvoering. Alleen het orkest krijgt wat lof: „Flor. Alpaerts valait pour quelques trouvailles ingénieuses de mélodie et de rythme”. „A.V.” van *Anvers-Bourse* (29 november) geeft toe dat hij aanvankelijk wat reserves had omtrent de keuze van Mevr. Bertrijn voor de titelrol waarvan „la physionomie est si complexe, si terriblement pathologique”, maar, geeft hij toe, „Mme Bertrein a admirablement saisi dans son exécution splendide du rôle écrasant de *Salomé*” en verder: „la petite Bertrijn a étonné tout le monde, même ses plus chauds admirateurs”. Haar mede-acteurs worden allen zonder uitzondering geloofd voor hun prestatie. Alleen het orkest krijgt een veeg uit de pan: „A.V.” vindt zijn optreden „tout bonnement lamentable”. *Le Nouveau Précurseur* (27 november) is minder enthousiast over Bertrijns vertolking. De recensent looft haar moed om zo'n veeleisende rol te spelen, maar oordeelt toch dat „si elle avait fait une étude plus fouillée du rôle, elle l'eut compris d'une façon quelque peu différente et mieux en rapport avec ses moyens”. Hij kan echter niet ontkennen dat ze de beruchte dans voortreffelijk heeft uitgevoerd.

Het ligt enigszins voor de hand dat we de meest uitvoerige en gedetailleerde commentaren over de opvoering aantreffen in de op dat ogenblik meest gezaghebbende Antwerpse theatertijdschriften, nl. *Lucifer* en *Het Nederlandsch Tooneel*. Krinkels van het eerstgenoemde neemt een nogal dubbelzinnige houding aan tegenover de opvoering, wat blijkt uit zijn eerste algemene indruk: die is „niet gunstig, ofschoon het ensemble lang niet kwaad was. En dat komt omdat én de

titelrol en de kleine bijrollen niet goed waren." In zijn verder betoog probeert hij dit algemeen verdicht te verantwoorden. Alhoewel Krinkels Mevrouw Bertrijn „ontegenzeggelijk eene knappe actrice" vindt, toch ontbreekt het haar in de rol van Salomé „aan iets heel bijzonders: een mooi, sonoor, harmonieus orgaan" waardoor haar intonaties afwisselend „valsch", „gemeen", „rauw" en zelfs „afstootend" klinken met als gevolg dat „hare Salomé nooit eenigen indruk" maakt; Krinkels besluit over Bertrijns prestatie is meer dan verrassend: ze „staat slechts weinige graden boven vriespunt. Anders is het heel knap werk." Ook haar dans wordt door Krinkels volledig afgekraakt, maar haar verkeerde interpretatie wijt hij aan de supervisie van La Foy die Mevr. Bertrijn „voor den aap gehouden" heeft. Het is interessant te citeren hoe Krinkels zelf deze dans opvat: „De dans van Salomé is één verleiding, één bekering van de zinnen van Herodes, één opwekking van zijn lubrieke begeerte; 't is een buikendans". De andere acteurs en figuranten worden evenmin gespaard: Krinkels beschrijft ze als „middelmatic" en „danig maatschappijachtig" met het besluit „Van kleur, eigenaardigheid, afwisseling, niets". Ten slotte laten we August Monet, de hoofdredacteur van *Het Nederlandsch Tooneel* (30 november) aan het woord. Hij blijkt de enige recensent te zijn die oog had voor het decor en de encenering die zo doorslaggevend zijn bij een opvoering van *Salomé*. Hij vindt de première van het stuk grotendeels mislukt niet zozeer om de acteerkwaliteiten van het ensemble dan wel om „de inéénzetting, de kleur, de stijl, de stemming die het méést te wenschen lieten". In dit verband betreurt hij de afwezigheid van de maan op het toneel, die „een wezenlijke rol heeft in dit stuk", en ook de verlichting die niet gericht is op een zwoele sfeerschepping. „Over het geheel", schrijft Monet, „moet een nevel, een waas van mysticism zweven", terwijl bij de opvoering „Alles ... hard en schel in 't volle, brutale licht" stond. Na een vrij lovende bespreking van de nevenrollen richt Monet zijn aandacht op Mevr. Bertrijn, wier prestatie hij een „triomf" noemt. De sluierdans, oordeelt hij, heeft ze met „een verbazende zekerheid" uitgevoerd en „met een lenigheid die aan 't ongelooflijke grenst". Toch heeft hij heel wat kritiek op haar stem en intonatie die bij bepaalde taferelen ongepast zijn en als „rauwe kreten" beschreven worden. Wat Alpaerts' bijdrage betreft, Monet vindt deze „een merkwaardig mooie muziek".

Monet blijkt ook de tweede voorstelling van *Salomé* te hebben bijgewoond, want hij brengt hierover ook omstandig verslag uit in zijn tijdschrift (7 december). Hij verheugt er zich over dat dit keer de regie en de acteurs rekening gehouden hebben met de negatieve kritische geluiden in de pers. Zo werden pogingen ondernomen om de verlichting beter aan te passen en het samenspel was coherenter. Mevr. Bertrijn heeft haar verbale brutaliteit afgezwakt en verwijzend naar Krinkels' afwijzing van haar dans schrijft Monet dat deze nu „lichter en lossier" was en dat de actrice „een beetje de beweging der heupen versterkt". Kortom, deze tweede verbeterde versie

verhoogde nog het sukses. Op het einde van de vertoning werd het gezelschap tot vier maal teruggeroepen en vooral voor Mevr. Bertrijn werd luid geapplaudiseerd.

Samenvattend kan men zeggen dat de KNS met deze opvoeringen van *Salomé* zijn bijdrage heeft geleverd tot de vroege triomfen van het stuk op het Continent. Ondanks het in die jaren nog steeds overwegend volks karakter van zijn repertoire, bewees dit theater dat het met de opvoeringen van *Salomé* bijwijlen probeerde aan te sluiten bij de gerenommeerde modernistisch ingestelde theaters van Europa. Het is verheugend vast te stellen dat op één uitzondering na - *La Presse - Salomé* (én Wilde) niet werden aangevallen om morele gronden. Weliswaar was de receptie van de opvoeringen vanwege de professionele kritiek niet onverdeeld gunstig, maar alle geraadpleegde bronnen spreken van een warm onthaal vanwege het publiek.

Ten slotte nog dit: hetzelfde gezelschap bracht twee voorstellingen van *Salomé* in de lente van 1909 en drie in het seizoen 1913-14. Onder de directie van G. Cauwenberg werd Wildes stuk zes keer opgevoerd in het toneeljaar 1921-22; mevrouw Gilhuys-Sasbach speelde de titelrol. Het in 1938 van de KNS afgescheurde Gezelschap Joris Diels vertolkte *Salomé* acht keer; de Roemeense regisseur Mime Mizu had de leiding; Ida Wassermann trad op als *Salomé*¹².

NOTEN

- (1) *Documenta* 12 (1994), p. 145-51.
- (2) R. Breugelmans laat deze Antwerpse opvoeringen onvermeld in zijn „De weerklink van Oscar Wilde in Nederland en Vlaanderen (1880-1960)”, *Studia Germanica Gandensia* III, (1961), 53-144.
- (3) *Oscar Wilde. The Critical Heritage*, ed. Karl Beckson (London, 1970), p. 133.
- (4) „Early Productions of Oscar Wilde's *Salomé*”, *Nineteenth Century Theatre Research*, vol. II (1983), 90.
- (5) 23-29 maart 1907.
- (6) Deze en volgende gelijkaardige verwijzingen hebben het jaartal 1907.
- (7) Deze acteur en regisseur lag blijkbaar aan de basis van de emancipatie van het Vlaams toneel in deze jaren. Over hem zie Michel van Vlaenderen, *Arie van de Heuvel* (Gent, 1935).
- (8) *Encyclopedie van het Antwerpse toneel- en muziekleven* (Reinaert-Het Volk N.V., 1990), p. 33.
- (9) Ik heb deze „danseres La Foy” niet kunnen identificeren.
- (10) *Flor Alpaerts* (Antwerpen, 1941), p. 57.
- (11) Zie zijn uitvoerige bibliografie in George Meir, *Pol de Mont, een studie over zijn leven en zijn werk* (1932), p. 271-313.
- (12) Deze gegevens werden mij bereidwillig verstrekt door mevr. Marina Deweer, dramaturge bij de KNS, die afgelopen zomer bij een ongeval jammerlijk om het leven kwam. Aan haar nagedachtenis wordt dit artikel opgedragen.